

ТУ И ТАМО ОКО СМИЛИСА

Колико је засад познато, Смилис се у историјским изворима спомиње само једанпут. Спомиње га византијски историчар Јован Кинам описујући угарско-византијски сукоб око Браничева. Кинам најпре казује како су се развијали догађаји пре него што је дошло до сукоба, при чему наводи како је угарски краљ непријатељства започео опсадом Браничева, што је, каже, цара Манојла Комнина (1143—1180) запрепастило, јер, изгледа, није очекивао такав поступак. Даља збивања Кинам описује овим речима: „Закључивши, пак, да овај случај захтева брзину, одмах крену на Истар. Али, схвативши да његови људи нису довољно јаки за борбу са хунском војском (пошто дотле ниоткуда нико није претио, снаге Ромеја су биле распоређене по унутрашњости земље), онда смисли ово. Има једно јако утврђено место које се зове Смилис. Реши да га запоседне и направи од њега упориште против напада Хуна. Да би Браничевци чували као и до тада за њега град, написа писмо у коме је јављао да ће одмах стићи и даде га неком војнику наредивши му да га закачи за стрелу и убаца у град. Овај, дакле, поступи према наређењу. Међутим, одлетевши даље него што је требало, стрела паде у руке Хунима. Одмах их обузе пометња па опсадне машине и оно што су припремили за борбу на зидинама ватром спалише и кренуше према скели на Истру. Али кад видеше да се река излила (јер су кише пљуштале с неба), кренуше према граду Београду. Кад цар ово виде и дозна да се Борич, егзарх далматске земље Босне, нашавши се међу савезницима пеонског владара, враћа у своју земљу, он одабра најхрабрији део своје војске и посла га да иде да се бори против Борича... А цар је иза њега спорије напредовао са осталом војском Ромеја. Али Василије, заборавивши, као што ми се чини, због чега и против кога га цар посла да се бори, убрзавши ход, стиже врло близу хунске војске и сусревши неке из претходнице, натера их у бекство, а затим упаде усред хунског одреда мислећи да ће велики подвиг учинити ако их тако преплашене нападне и разбије им редове. И није он то учинио сасвим непромишљено. Јер Хуни, мислећи прво да овом борбом заповеда сам цар, стадоше да беже без икаквог реда, а многи од њих, претрпавши чамце, удавише се у реци. Међутим, кад сазнадоше да цар иде позади, а да војску предводи Василије, охрабрише се и окренувши се, супротставише се Ромејима... На обе стране настаде велики покољ... Ова вест, а још и то да становници града Београда намеравају да се одметну од Ромеја, цара страховито забрину. Јована Кантакузина посла

прво да смири град... А сам је, веома огорчен оним што се десило, горео од нестрпљења и жеље да крене у потеру за Хунима... А кад чу да су Хуни далеко одмакли, одуста од намере. У међувремену се и Кантакузин... врати водећи везане оне који су, као што је речено, подстакли побуну Београђана.“¹

То је све што је Кинам рекао поводом угарске опсаде Браничева и сукоба који су се одигравали при повлачењу угарске војске од Браничева негде према Београду. У тим збивањима Кинам је на једном месту, као што смо видели, споменуо и Смилис. Око овог Смилиса било је и у нашој и у страниј историографији доста говора, и то је сасвим разумљиво. И без много размишљања можемо рећи да је у наведеном Кинамовом опису Смилис, уз Браничево и Београд, кључни податак. Збивања око Браничева једва се и могу разумети без изналажења географског положаја Смилиса. Зато су истраживачи у досадашњим тумачењима овог не много спретног Кинамовог описа и настојали да у првом реду резреше шта је био Смилис и где се налазио. Пошто је реч о ратним збивањима, у којима се и време и простор, с обзиром на хитност, истичу као два врло значајна чиниоца, природно је што се неким научницима чинило да Смилис не би могао бити превише далеко од Браничева, који је био повод сукоба и циљ Манојловог похода. Ваљда из тих разлога највише су се и опредељивали за Свилајнац и околину. Било је, међутим, и мишљења да је Смилис „непознато место“. Тако се десило да је Кинамов опис битке око Браничева и околине, због Смилиса, остао неразјашњен. Остало је, пре свега, нејасно где су били Византинци, односно где је био цар док су Хуни (Угри) опседали Браничево, а затим одакле је цар Манојло јавио Браничевцима да им хита у помоћ. Питање Смилиса везано је и за разумевање описа угарских губитака при прелазу преко неке реке, *јер, ако су Византинци, претпоставимо, били далеко од Браничева, остаје необјашњиво како су успели да стигну Угре већ при прелазу те реке, за коју се мисли да је Велика Морава и у којој су се неки Угри удавили у претовареним чамцима у журби да избегну сукоб са Византинцима. Има, међутим, у Кинамовом причању, видећемо, и других нејасноћа, али је Смилис ипак највећи проблем. Разумљиво је, зато, што међу истраживачима није престављала жеља да утврде шта је Смилис и где се налазио. Из тих побуда су настала и ова размишљања.*

Као што је речено, и у нашој и у страниј историографији било је доста речи о Смилису и сви су истраживачи сматрали да је у питању неко место; једино су се разилазили при опредељивању за његово географско одредиште. Међутим, недавно се појавило једно из основе ново мишљење, по којем Смилис није био само утврђено место већ и утврђена област тога имена, и није се налазио ни код Свилајнца нити негде ближе Браничеву, већ чак југоисточно од Параћина, тамо где се данас нала-

¹ Византијски извори за историју народа Југославије, том IV, Београд, 1971, 51—53.

зи село Смиловац.² Предлажући ново решење, аутор је веома детаљно и пажљиво образлагао своје мишљење наводећи аргументе који, по његовом убеђењу, иду у прилог решењу Смилис = Смиловац. Нарочито су истицани језички разлози, при чему су међу многобројним значењима речи *κῆρος* навођена особито она која значе „омеђен простор“, „крај“ и „земља“, што је аутора на крају навело да се међу значењима „област“, „крај“ и „подручје“ определи коначно за област, закључујући да Кинамов Смилис није био само утврђено место, већ и утврђена област. У добром делу своје расправе аутор настоји да навођењем и тумачењем разних географских појединости докаже да је Кинамов Смилис могао бити само тамо где се данас налази село Смиловац. Међутим, мада је аутор, између осталог, наводио и Цариградски пут истичући његов значај у току ратних збивања, добија се утисак да је у анализи Кинамовог казивања најмање разматрана баш та страна, тј. простор као чинилац у условима ограниченог временског оквира. Као да је заборављено да је Смилис изабран као војно одредиште пре свега из намере да се што боље оствари војно-тактичка замисао Манојлова у овом походу на Браничево и даље према Београду.

Зато се чини да бисмо пре опредељења за било који географски положај Смилиса морали мало детаљније проучити оне појединости у Кинамовом опису које мање или више објашњавају пре свега војне потезе и успехе Манојловог похода према Браничеву и Београду. Имамо утисак да једна анализа у том смислу може доста да помогне да боље проценимо где је и шта је био Смилис, наравно под претпоставком да нам је Кинам верно описао наведена збивања, а пре свега да је Манојло овај поход морао заиста обавити за што је могуће краће време: „Закључивши, пак, да овај случај захтева брзину, одмах крену на Истар.“ Покушавајући да што боље схватимо Кинамов опис, особито у односу на Смилис, а пре свега у вези са мишљењем да је Смилис исто што и данашњи Смиловац, југоисточно од Параћина, морамо се одмах питати где се Манојло налазио кад је сазнао да је угарска војска *већ* приступила опсади Браничева. Кинам каже да се цар запрепастио кад је чуо за опсаду и „одмах крену на Истар“. Он не чаводи где се тада Манојло налазио, али су истраживачи некако закључили да је у то време боравио чак негде у околини Битоља. Дакле, у тренутку кад су Угри приступили опсади Браничева, Манојло се, наводно, налазио 530 км далеко од опсађених, наравно ако је уопште тачно да се тада налазио код Битоља. Али ако се при тумачењу Кинамовог описа наведене битке код Браничева рачуна са Манојловим боравком код Битоља и ако узмемо да се његова војска, полазећи чак оданде, кретала дневно највише 60 км, излази да би јој до Браничева било потребно најмање девет дана. Какве је последице могло да изазове тако дуго кретање Манојлове војске по опсађене у Браничеву могли бисмо знати тек кад бисмо

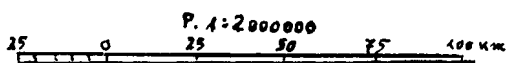
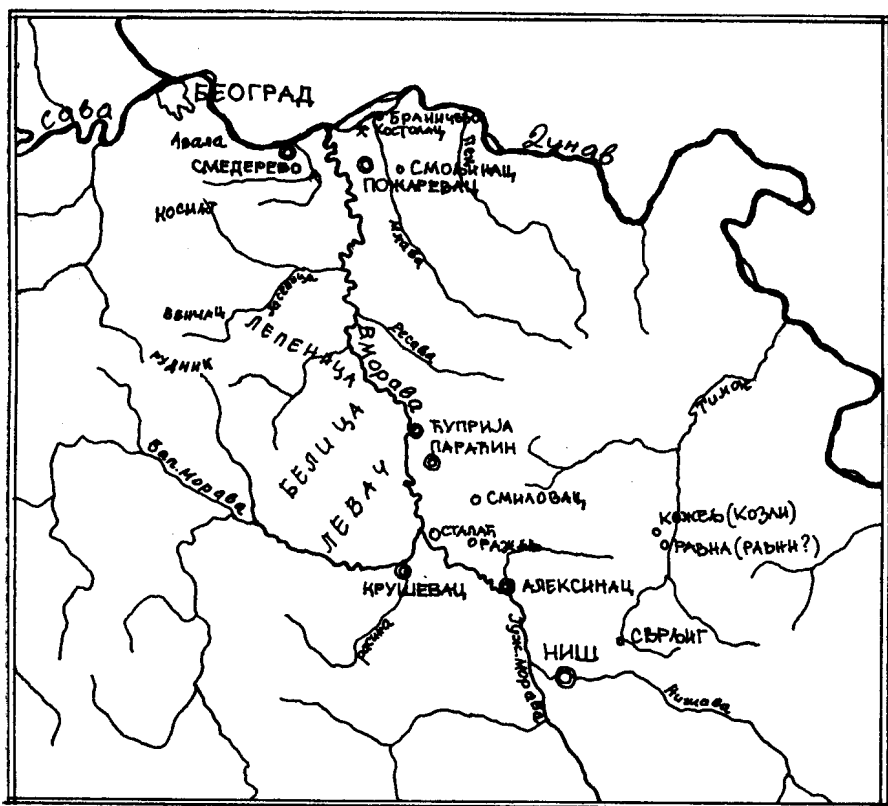
² Ј. Калић, *Област Смилис у XII веку*, Зборник радова Византолошког института, 14—15, Београд, 1973, 29—39.

били добро обавештени какав је град био Браничево у време угарске опсаде, колика је и каква била снага угарске војске око Браничева и колика је византијска посада бранила опседнути град. Кад бисмо могли веровати Кинаму кад каже да је стрела са Манојловом поруком одлетела даље него што је требало и пала непријатељу у руке, морали бисмо закључити да је град био малог обима, што би значило да му је помоћ са стране била крајње хитна. Уосталом, Кинам и каже да је цар у тој поруци закаченој за стрелу јавио „да ће одмах стићи“, што пре свега може да значи да је обавештен да је ситуација у граду веома неповољна. Ако је тако, морамо одмах упитати одакле је цар упутио наведеног гласника са поруком да ће убрзо доћи. Кинам као да каже да је та порука упућена из Смилиса, али није свеједно где се тај Смилис налазио. Ако је био тамо где је данас село Смиловац, онда би цар оданде до Браничева морао с војском да пређе око 120 км, што значи да би морао да путује најмање два дана. Ако је тачно да је цар о опсади Браничева био обавештен док се налазио код Битоља, одакле му је до данашњег Смиловца, југоисточно од Параћина, било потребно да путује готово недељу дана, морамо се питати зашто Манојло није још из Битоља послао неког скоротечу, већ то чини тек после недеље дана, и то још увек читава два дана далеко од циља свог похода. Али са Смилисом-Смиловцем као да има и других недоумица. Наиме, ако је било онако као што прича Кинам, или ће пре бити као што неки истраживачи мисле, тј. да је цар одлучио да Смилис запоседне и од њега направи упориште за борбу против Хуна, морали бисмо рачунати да је после недељу дана кретања од Битоља до Смиловца морао утрошити још најмање пет-шест дана да би од Смилиса-Смиловца направио колико-толико солидно војно упориште, а то би значило да би опсађени у Браничеву морали да чекају не око девет дана, већ малтене скоро пола месеца. Још ако би било, као што се мисли, да Смилис није град, већ област, за утврђивање области било би потребно сигурно још неколико дана. Но, пошто се из Кинамовог казивања стиче утисак да је царева акција била заиста хитна, морамо се питати да ли би та хитност могла бити остварена да је цар за напад на Браничево изабрао за упориште неки предео 120 км далеко од циља напада. По свему судећи, не би, поготову ако времену потребном за савладавање овог простора додамо и оно које је протекло од тренутка кад је цар чуо за опсаду Браничева. Чак и у условима данашњег начина ратовања, са далеко ефикаснијим наоружањем, тешко би се могло разумети утврђивање једног краја удаљеног 120 км од циља напада. Са војног становишта, ако се има у виду оновремено наоружање и бојни поредак, односно начин започињања борбе, такво би упориште за борбу против Хуна било апсурдно. Не можемо наћи ни један једини разлог да се за напад на Браничево (и то крајње хитан) утврђује околина данашњег села Смиловца, поготову што је Смиловац свега око 60 км удаљен од Ниша. Осим тога, данашње село Смиловац лежи доста по страни од главног пута Ниш—

Параћин, а било је по страни и од једне варијанте пута нешто источније од данашње трасе. Садашње село Смиловац удаљено је од Јовановца око шест километара, а од Крежбинца и Сикирице и више од десет. Што се тиче самог положаја села Смилловца, ваља истаћи да се пружа углавном дуж Крћеве или Крчеве и Мале реке и готово је са свих страна окружено мањим и већим брдима и његов је положај са војног становишта толико безначајан да би се једва могло наћи било какво оправдање за његово утврђивање, и то чак и у односу на збивања локалног значаја, а камоли за догађаје удаљене 120 км. Да Смиловац ни у даљој ни у ближој прошлости није био од неког већег значаја сведочи и то што се ни у самом селу ни у ближој околини не налазе иоле значајнији трагови неке градине или сличних остатака. Позивати се на Градац између села Плочника и Јовановачке реке, као и на Градац између Лешја и Д. Мутнице, сматрајући да су те градине у вези са стратегијским положајем Смилловца, тешко да има икакве основе. Градац изнад Јовановачке реке, било кад да је настао, по свој прилици је одувек био везан за деоницу Цариградског пута од Ражња до Параћина, али се са њега могао контролисати и пут који је из долине Западне Мораве водио на север дуж десне стране Велике Мораве прелазећи реку између села Ћићевца и Појате. Градац изнад села Лешја и реке Грзе мора да је још од свог постанка, између осталог, био одређен да контролише пут који је из Зајечара, односно из долине Тимока, долином Црне реке, па преко Калафата, Честобродице и долином Грзе водио за Параћин. Од овог пута се данас код села Доње Мутнице одваја један крак који преко села Бошњана води за Ћуприју. Сасвим је могуће да је и у најстарије време постојала та скраћена деоница за мостобран код Ћуприје. Дакле, по свему судећи, ниједан од два споменута Градца није био ни у каквој зависности од положаја данашњег села Смилловца, нити пак Смиловац од њих. Наравно, од Смилловца према Параћину, Сталаћу и Ражњу морале су и у најстарије време постојати локалне комуникације, али је, с обзиром на природу терена, сигурно да ниједна од њих није никада играла неку значајнију улогу у односу на везу Ниш—Ражањ—Параћин—Ћуприја и даље према северу, па било да је реч о садашњој траси ближој кориту Велике Мораве, или оној која је, на пример, водила од Јовановца за Параћин преко Брачина и Крежбинца и која је у време поплаве била ван домаћаја водене стихије. Дакле, ако је Манојло журио с југа да што пре стигне до Браничева, скретање на подручје данашњег села Смилловца представљало би са војног становишта ненадокнадиво губљење времена. Зато је логичније да претпоставимо да је Манојло, оценивши околности, хитао путем дуж десне обале Велике Мораве све негде до данашњег Свилајнца, или можда још пре до Медвеђе, а онда се упутио у долину Млаве и вероватно дуж њене десне стране продужио према Браничеву. Цар није имао никакве потребе да уз пут застаје, јер се журио да спречи пад Браничева у угарске руке, *што ће рећи да је у том тренутку његова војска*

била у офанзиви, те све до надамак Браничева није ни имала потребе да подиже нека војна упоришта, а поготово не на читавих 120 км далеко од намераваног циља напада. Да је Манојло тих дана предузео да утврди Смиловац и околину, *могли бисмо такву његову меру протумачити као да се унапред помирио са падом Браничева и решио да Угре пусти све до на око 60 км испред Ниша и да их дочека ту, на тој одбрамбеној линији.* Но, то би било несхватљиво не само због странпутице на којој се налази Смиловац, већ и због чињенице да је између Браничева и Смиловца било небројено положаја погодних за заустављање непријатељског продора. *И чему би, да поновимо, служио, наводно, утврђивани Смиловац, и то у временском шкрипцу, кад у том сукобу није уопште ни коришћен?* Рекли смо да би у онаквим условима ратовања, са оружјем чији су пројектили, мислимо на стреле, копча и други материјал, могли имати корисно дејство једва коју стотину метара, правити упориште за напад на читавих 120 км далеко од циља напада представљало праву бесмислицу. Упориште за напад, а Смиловац је морао бити последњи објекат те врсте пред одлучну битку, организује се са циљем да би се војска која наступала више дана прикупила и одморела, затим у уобичајеном бојном поретку кренула на непријатеља. Све такве последње припреме за напад никада се и нигде не предузимају сувише далеко од непријатеља, већ зависно од наоружања и тактичке замисли, само на оним удаљењима на којима се уобичајени бојни поредак може очувати без битнијег ремећења и на којима војник ступа у борбу способан и за напад и за одбрану. Имајући све ово у виду, морамо покушати да Кинамов Смилис потражимо негде на другом месту, северно, ближе Браничеву, опседнутом граду и узроку сукоба. Нису старији историчари без разлога спомињали Свилајнац и околину. Пратећи Кинамово казивање, они су осетили да упориште које он спомиње под именом Смилис не може бити сувише далеко од Браничева. По свему судећи, били су у праву.

Но, да бисмо се одлучније определили за једно од постојећих мишљења о географском одредишту Смилиса, морамо поново пажљивије пропратити ток Кинамовог описа сукоба код Браничева. Да почнемо од тренутка кад је цар сазнао за вест о угарском нападу на Браничево. Било где да се у том тренутку налазио, сасвим је разумљиво што је закључио „да овај случај захтева брзину“ и што је одмах кренуо на Истар. Он и његове војсковође сигурно су добро познавали подручје и путеве који су најкраћим правцима водили према Браничеву и ту свакако није имало шта да се дуго размишља. Али је Манојло, као што нам Кинам прича, ипак о нечему морао да води рачуна чим каже „схвативши да његови људи нису довољно јаки за борбу са хунском војском (пошто дотле ниоткуда нико није претио, снаге Ромеја су биле распоређене по унутрашњости земље), онда смисли ово“. То што је Манојло тада смислио односи се, као што знамо, на Смилис: „*Има једно јако утврђено место које се зове Смилис. Реши да га запоседне и направи од њега упориште*

Простор између Смиловца и Браничева

против напада Хуна.“ Као што одмах можемо запазити, цар Манојло се заиста нашао у неприлици и чини нам се да се и из ових реченица да закључити да је стварно био у великој журби чим није имао времена да скупи војску на начин као што је у другим приликама чинио. Читајући горњу реченицу, за тренутак бисмо могли помислити да је заиста било потребно да негде обезбеди упориште пре него што се среди, али нам одмах затим постаје јасно да Манојло за тај посао није имао времена и да је на Браничево кренуо са снагама слабијим него што је желео. А против евентуалне помисли да је уз пут, негде далеко од Браничева, застао да тек почне да гради неко упориште, као да казује сам Кинам подвлачећи да „Има једно јако утврђено место које се зове Смилис“. Чини се да је овде доста јасно назначено да је Смилис као утврђено место већ постојао у време кад је цар хитао према Браничеву. Дакле, није било потребно да се то место (а још мање област) тек тада утврђује, већ само

да се као већ постојеће поседне и од њега направи *упориште*, односно ослонац за напад. Правити утврђење и организовати упориште од већ постојећег утврђеног места два су веома различита посла. Кинам јасно истиче да је то место већ постојало као јако утврђено, што може да значи да у том тренутку није било потребно, нити је за то било довољно времена, да се предузимају неки замашни грађевински радови, већ само да се на већ постојећем погодном месту војска распореди, тј. да се тако размести да буде спремна и за напад и евентуално за одбрану. Додуше, мало нас збуњује део реченице где стоји „и направи од њега упориште *против* напада Хуна“. Да не знамо шта се после овога збивало, могли бисмо још помислити да је Манојло упориште у Смилису организовао да спречи напад Хуна (Угара). Међутим, већ из следеће реченице јасно произлази да је Смилис био упориште искључиво за напад Византинаца на Хуне: „Да би Браничевци чували као и до тада за њега град, написа писмо у коме је јављао да ће одмах стићи и даде га неком војнику наредивши му да га закачи за стрелу и убаца у град.“ Као што видимо, тон којим на горњем месту одјекује Кинамово казивање као да недвосмислено упућује на закључак да је било речи о заиста великој хитности („да ће одмах стићи“) и о не великом удаљењу од Смилиса до Браничева. Да ли би нам и на ум могло пасти да би Кинам овакву интонацију дао свом казивању да је реч о неком Смилису који би од циља напада био удаљен читавих 120 км и који би тек имао да буде изграђен и утврђен, и то не као место, већ као област? И шта би у том случају значила царева порука „да ће одмах стићи“? Тешко да је у том тренутку Манојло смео да разочара опсађене и угрожене Браничевце. Нека је гласоноша хитао најбрже што је могао, сигурно је да би му од Смиловца, где се помишља да је био Смилис, до Браничева било потребно најмање 4—5 часова, а како Кинам говори само о једном војнику, морамо се питати да ли би тај гласоноша после 120 км непрекидног јахања био у стању да из пристојне даљине, да га непријатељ не би опазио, одапне стрелу с царевом поруком и убаца је у опсађени град. Међутим, ако нас Кинам тачно обавештава, он је стрелу упутио и даље него што је било потребно. У сваком случају, нешто овде није у најбољем складу. Кад, зато, све проценимо и упоредимо једно с другим, постајемо све уверенији да је Манојло као упориште за поход на Браничево изабрао неко место са којег је по једном војнику могао заиста поручити опсађенима да је стигао у њихову близину и да ће им *одмах* поћи у помоћ. По свему судећи, овако се у оним условима и начину ратовања могло опсађенима поручити само са места удаљеног не више од 3—5 часова хода. Само са таквог удаљења помоћ може да буде брза и ефикасна. Уосталом, да је тако, као да говори и даљи Кинамов опис збивања. Кад је онај војник, наводно, тако снажно упутио стрелу да је уместо међу опсађене у граду пала међу Хуне, „Одмах их обузе пометња па опсадне машине и оно што су припремили за борбу на зидинама ватром спалише и кренуше пре-

ма скели на Истру“. Пошто Кинам ничим не наговештава да је ова Манојлова порука нека тактичка обмана непријатеља, природно је да сматрамо да су Угри били уверени да се Манојло налазио негде у близини и да је заиста могао сваки час да наиђе. Да је био 120 км далеко и да се тамо задржао који дан ради зидања и утврђивања Смилиса и околине, Угри, чак и кад би сматрали да су војнички слабији од Византинаца, не би имали потребе да брзоплето спаљују опсадне справе и други материјал и да у великој журби напусте опседнути град. Јер, док би Манојлу, које док утврди град и област, које док од Смиловца стигне до Браничева, било потребно најмање 5—10 дана, дотле би Угрима од Браничева до близу Београда било довољно само дан-два хода, дакле таман толико да Византинцима увек буду ван домашаја, и то без велике журбе.

Упоређујући тако на овај начин удаљења која би могла доћи у обзир за кретање византијске војске, чини нам се да су Угри онако на брзину напустили Браничево само из једног разлога — што су сазнали да је Манојло с војском стигао тако рећи у непосредну близину Браничева и да се спрема за неодложни напад. Да је тако могло бити, као да потврђује и даљи Кинамов опис: „Кад цар *виде* ово и *дозна* да се Борич, егзарх далматске земље Босне... враћа у своју земљу, он *одабра* најхрабрији део своје војске и посла га да иде да се бори против Борича; овом војском командоваше Василије...“ Да би цар *видео* и *дознао* да се Борич враћа у своју земљу, морао је бити у току догађаја, морао му је неко јавити, и то врло хитно, али да је Манојло у том тренутку био негде чак код Смиловца, значило би да би гласник морао опет да пређе око 120 км, а затим би и та одабрана војска под Василијем, идући према Браничеву да би спречила Борича који је већ кренуо, морала такође да пређе тих 120 км, што би временски износило најмање три дана. Да не заборавимо да су Угри, а са њима и Борич, још *на прву вест* о доласку Манојловом у Смилис *без одлагања напустили опсаду Браничева*, те би били у великој и просторној и временској предности пред Византинцима, при чему не смео да заборавимо да су Угри и Борич од Браничева до негде наспрам Београда имали да пређу само око 80 км, што би, ако би се кретали приближно истом брзином као и Византинци, износило око дан и по, два, те их ни Василије, а поготово Манојло, не би никако могли стићи. Зато, и из овог што смо досад запазили, а поготово из оног што се после овог дешавало, постаје нам све јасније да се све то морало одигравати на тако рећи једном подручју. *Како бисмо, иначе, могли разумети да је Василије успео да стигне не само у близину угарских одреда већ и да упадне усред њихове војске:* „Али Василије, заборавивши... због чега и против кога га цар посла да се бори, убрзавши ход, стиже врло близу хунске војске и сусревши неке из претходнице, натера их у бекство, а затим упаде усред хунског одреда...“ Ради бољег прегледа и разумевања, овде морамо додати да се све то дешавало пре него што су Хуни (Угри) прешли неку реку: „Јер Хуни, мислећи прво да

овом борбом заповеда сам цар, стадоше да беже без икаквог реда, а многи од њих, претрпавши чамце, удавише се у реци.“ Мада још увек нисмо сигурни о којој је реци реч, врло је вероватно да је, као што се иначе и мисли, у питању Велика Морава, и то по свој прилици део између садашњег села Брежана и ушћа Мораве у Дунав. Ако знамо да се Угри нису усудили да се пребаце преко Дунава у Банат због великих поплава, јасно је, чини се, да су се од Браничева могли упутити само према Великој Морави. Од Браничева до Дубравице или до Батовца или Брежана удаљење износи око 18—20 км, па се морамо питати, да је Манојлова војска била негде код данашњег Смиловца, како би било могуће да Василије са својим одредом, долазећи чак са удаљења од око 120 км, сустигне Угре још пре него што су успели да пређу Мораву мада им је до ње било потребно једва три сата нешто бржег марша. Не смемо, уз ово, никако да заборавимо да су Угри, а уз њих и Борич, кренули на Мораву још на прву вест да је Манојло пошао опсађенима у помоћ. Но, наше чуђење постаје још веће кад читамо да је Василије стигао чак и до угарске претходнице. То је просто невероватно, јер ако се војска повлачи у каквом-таквом поретку, зна се да напред иде претходница, са стране побочнице, а иза војске се исто тако опрезно креће заштитница. Али ако је Кинам заиста дао истинити опис и ако је уистину реч о претходници, онда је то могло бити једино у том случају ако се угарска војска кретала правцем исток-запад или евентуално исток-југозапад, а византијска смером југоисток-северозапад или југ-север. Чини нам се ипак да је овде нека грешка и да је свакако реч о угарској заштитници, поготово што Кинам каже да су Василијеви војници после тога упали „усред хунског одреда“. Ако је то све уистину тако било, и ако је реч о кретању угарских снага према доњем току Велике Мораве, онда Угри нису стигли да пређу ни тих 18—20 км од Браничева до Мораве, јер Кинам за овим каже: „Јер Хуни, мислећи прво да овом борбом заповеда сам цар, стадоше да беже без икаквог реда, а многи од њих, претрпавши чамце, удавише се у реци.“ *Да ли је могуће, питамо се опет, да је Манојлу за све ово што је досад постигао било уопште потребно да утврђује читаву мању или већу област готово 120 км удаљену од попршта горе описаних збивања?* То се питамо утолико пре што нам се чини да су угарске снаге око Браничева биле ипак бројно доста мале, јер су они, на почетку рата, вероватно рачунали да ће им напредовање кроз византијску територију бити омогућено снагама које им буде довео побуњени Андроник и не знајући да је он у међувремену ухваћен и затворен. Али, свеједно, остаје чуђење како су се Византинци нашли усред угарске војске на простору између Браничева и Велике Мораве ако се мисли да им је упориште за напад на то исто Браничево било чак код данашњег Смиловца. То би било против сваке ратне логике. Има, међутим, у Кинамовом причању и других неизвесности. Ево неких од њих. Пошто је напоменуо да су се при прелазу реке многи Угри удавили у претрпаним чамцима, Кинам продужава

овим речима: „Међутим, кад сазнадоше [Угри] да цар иде позади, а да војску предводи Василије, охрабрише се и окренувши се, супротставише се Ромејима. Иако су Ромеји по броју далеко заостајали за непријатељима, ипак су им се одупрли. На обе стране настаде велики покољ, све док не почеше Хуни... први да беже. А кад гониоци навалише са супротне стране, Хуни око Стефана готово сви изгинуше, а од Ромеја многи, док се остали одатле спасоше бекством, међу њима и стратег Василије. Ова вест, а још и то да становници Београда намеравају да се одметну од Ромеја, цара страховито забрину. Јована Кантакузина посла прво да смири град... и да сакупи бегунце, било где да су се тамо у околини сакрили. А сам је [цар]... горео од нестрпљења и жеље да крене у потеру за Хунима... А кад чу да су Хуни далеко одмакли, одуста од намере. У међувремену се и Кантакузин врати водећи незане оне који су... подстакли побуну Београђана.“ Читајући овај део Кинамовог причања морамо се најпре запитати где се све то дешавало и како, јер ако Кинам пре свега каже како су Византинци сусрели неке Хуне из претходнице, па после тога упали усред хунског одреда, после чега се многи Хуни бежећи полавише у реци у претовареним чамцима, а затим су се, сазнавши да цар није присутан, окренули и супротставили Ромејима, морамо се питати како је све то било могуће? Али да покушамо да овај Кинамов опис реконструирамо, мада су тешкоће счигледне. Да бисмо се колико-толико снашли, морали бисмо знати пре свега на којем се простору дешавало све ово што нам Кинам описује. Сусрет Василијевог одреда и, наводно, угарске претходнице, а затим и упад усред угарског одреда, морали су се десити пре угарског доласка до реке, јер Кинам каже да су се тек после тог догађаја неки Угри, бежећи, удавили у реци. Ако је та река била Велика Морава, онда се горњи сукоб одиграо негде између тзв. Пожаревачке косе и Велике Мораве, приближно на сектору између Драговца и Дубравице. Ако су се у наведеном паничном бекству Угри, прешавши Мораву и сазнавши убрзо да византијски одред не предводи цар, већ Василије, окренули и супротставили Византинцима, онда је то највероватније могло бити између Мораве и Језаве, негде између Осипаонице, или Мале Крсне, и Смедерева. Ту је некако морало доћи до већег и последњег окршаја између угарских и византијских снага. На простору између Мораве и Језаве византијске снаге су могле на неки начин да изненаде Угре и „са супротне стране“, али није немогуће да је ова борба била вођена и на левој страни реке Језаве, чији прелаз није тада морао представљати никакву тешкоћу. Но, док је све доведе макар и донекле могуће реконструисати слику описаних збивања, оно што је после тога настало заиста је тешко схватити. Наиме, после наведеног већег окршаја, кад је на обе странама пало доста жртава, па је чак и стратег Василије побегао са бојишта, цар постаје забринут због Василијевог неуспеха, али готово још више што је настала опасност да се против Византинаца побуне и становници Београда. Кинам у вези

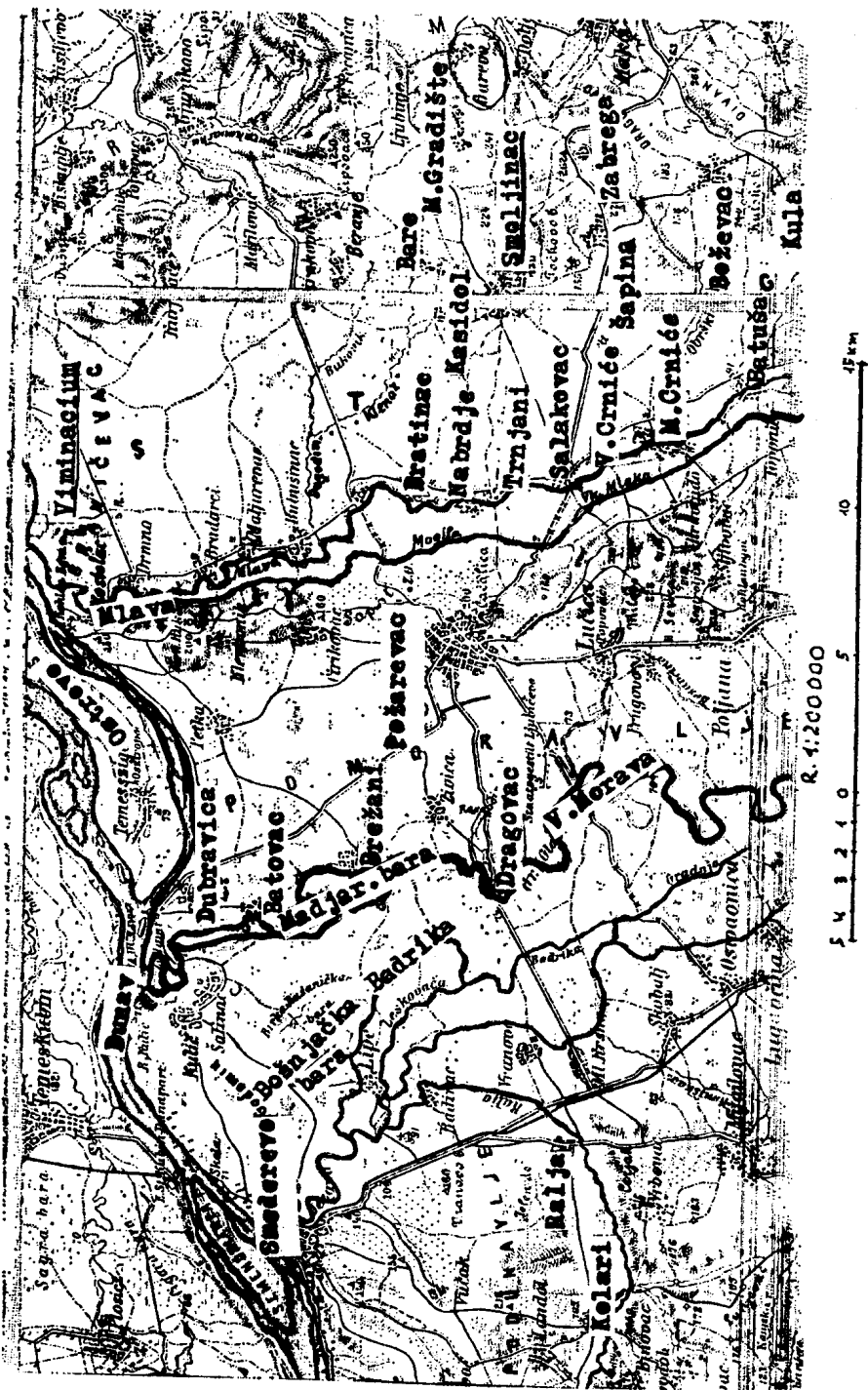
са овом царевом забринутошћу прича како је Манојло послао Јована Кантакузина да умири Београд и да по околини похвата ромејске бегунце који су се разбежали после оног последњег јкршаја. Ово Кинамово обавештење у вези са Београдом мало је чудно, *јер се ту нигде више не спомињу ни Угри ни бан Борич са својима*, мада се сви крећу, рекло би се, у истом правцу, према западу. Ово можемо разумети једино ако претпоставимо да се Угри нису повлачили ни Смедеревским друмом ни у његовој близини, јер је туда водио најкраћи пут којим је Јован Кантакузин журио да среди прилике у Београду. Биће, зато, највероватније да су се Угри повлачили истим смером којим се једно време повлачио и бан Борич, тј. по свој прилици правцем Раља—Колари—Умчари и даље према Колубари, заобилазећи Београд с југа. Чини се да се само тако може разумети зашто се Јован Кантакузин на свом путу за Београд, мада се морао журити, није уз пут нигде сукобио с Хунима. Они су морали бити јужно или југозападно од његовог правца кретања. Рекло би се да само тако можемо разумети зашто је цар одустао да лично гони Угре мада је, тобож, јадиковао говорећи: „Срамота ме је, људи, да се из борбе вратим без рана.“ На ово Кинам додаје да је цар од овог гоњења одустао кад је чуо „да су Хуни далеко одмакли“. Да су се у свом повлачењу кретали између Смедеревског друма и Дунава, не само да би их Јован Кантакузин негде сустигао, макар при прелазу реке, већ би се тим правцем вероватно упутио и сам цар заједно са Јованом.

У прилог мишљењу да цар није уопште имао потребе да се задржава у Смилису-Смиловцу и да се није ни задржавао као да доста убедљиво казује и ритам којим Кинам описује Манојлову журбу да што пре стигне до Браничева и да протера Угре. У његовом причању су употребљени махом изрази који означавају хитност, неодложност акције и непрекидно кретање. Нигде нема ни наговештаја о неком већем застоју. Као што смо видели, цар је још на прву вест о опсади Браничева закључио да случај захтева *брзину*, па је *одмах* кренуо на Истар. Пошто је запосео утврђено место Смилис, *послао је* гласника да јави опсађеним Браничевцима да ће *одмах* стићи. Кад су Хуни за ово сазнали, обузела их је *одмах* пометња, а *чим* је цар *видео* и *дознао* за ту пометњу, *одабрао је* и *послао* Василија против Борича, а сам је иза њега спорије *напредовао* са осталом војском. Кад су Угри после једног пораза сазнали да цар *иде* позади, супротставише се Ромејима. Као што видимо, у Кинамовом причању преовлађује прилог за време *одмах*, а уз њега глаголи који означавају стално кретање. Застоја је било једино кад се цар двоумио да ли да и сам крене у потеру за Хунима, али то је већ појединост која више није имала везе са Смилисом. Да је цар био негде близу, можда може да потврди и Кинамов спомен Кантакузиновог повратка из успешне акције у Београду. Он се вратио водећи везане побуњенике и довео их је цару, који је, као што смо видели, готово од почетка био и сам у покрету, једино је *напредовао* нешто спорије, али се свакако налазио тамо

одакле је упутио Кантакузина у Београд, а пошто су и Утри као бегунци и Византинци као гониоци већ били прешли Велику Мораву, и Манојло је морао бити негде око Велике Мораве. Ако бисмо горње изразе покушали да објаснимо доводећи их у везу са Смилисом-Смиловцем, стичемо утисак да не бисмо никако добили повољно објашњење. Овако, чини нам се да је цар, док је слао Јована на Београд, имао намеру да сам гони Хуне, па зато није ни мислио да пође истим правцем којим се Јован упутио на Београд, али кад је у византијском табору преовладао мишљење да Хуне не вреди гонити јер су далеко одмакли, цар је одустао од гоњења, али његова тобожња бојазан „да се из борбе... врати без рана“ као да потврђује претпоставку да је све то време Манојло био негде на домаку и да је непрекидно бивао обавештаван о току догађаја, што је доста важно за наше опредељивање за географски положај Смилиса.

Према томе, ако је Кинам верно, или бар приближно тачно, описао наведене догађаје који су се дешавали између његовог Смилиса, Браничева и Београда, онда бисмо имали доста разлога да Смилис тражимо негде много ближе попришту ових збивања него да га једноставно изједначимо са данашњим Смиловцем замишљајући под тим називом чак и читаву мању или већу област. Ако, дакле, описана збивања, с обзиром на хитност коју Кинам стално истиче, покушамо да уклопимо у неки временски оквир и да га истовремено некако ускладимо и са простором на којем су се горња збивања могла одиграти, онда нам све говори да је Кинамов Смилис морао бити негде у Стигу или у његовој непосредној близини, у сваком случају не много далеко од најпогоднијег пута који је још од римских времена, ако не још и од раније, водио с југа према Виминацијуму. Ако се имају у виду све појединости о којима је у претходној анализи догађаја са војног становишта било речи, тај Смилис не би могао бити удаљен од Браничева више од 20—30 километара. Свако веће удаљење отежавало би, ако не и онемогућавало, било какве ефикасне мере Византинаца против Хуна код Браничева и даље приликом њиховог повлачења.

Ако сад, руководећи се овим разлозима, покушамо да у Стигу и јужније, на наведеном правцу према Браничеву, пронађемо неке трагове материјалне културе из римског или каснијег времена, можемо се зауставити на више локалитета. Још је М. Ђ. Милићевић забележио како је неки Степан Катић откопао на својој ливади велики водовод који полази од Великог Црнића па иде до самог Костолца. Недалеко од села Калишта, близу ушћа реке Витовнице, зна се за локалитет Градац на којем се познају трагови старог градића. Остаци развалина, прича даље Милићевић, налазе се и у селима Кули и Божевцу. О овим и неким другим траговима из античког периода још више и подробније говори Феликс Каниц. Он је код села Салаковца наишао на траг римског пута који од Виминацијума води према југу. Траг тог пута Каниц је пратио све до споменутог села Калишта. У селу Набрђу наишао је на траг римских зидина, а код Великог Црнића,

Вероватно поприште борбе око Браничева 1144—1145. године

у кукурузишту с обе стране сеоског гробља, наишао је на терен сав покривен античким зидовима и каналима.³ И Каниц спомиње село Калиште. Он каже да је на источној ивици села наишао на једно римско насеље. Он је запазио да ту постоје добро очувани темељи једног четвртастог утврђења. Каниц претпоставља да је овај римски градац и у средњовековној Србији коришћен као војничко упориште. Међутим, он је наишао на трагове римског насеља и у пољима између Божевца, Обршког потока и села Батуше. Каниц га је назвао *Municipium*. Поред утврђења у Калишту, Каниц указује и на трагове мањих утврђења у Кули и на месту званом „Царев Гај“.⁴ И М. Динић спомиње нека од наведених места: „Има остатака неких трагова о којима немамо никаквих историјских података: код села Божевца, градац код Калишта (а име села долази од „Кале“ = град — значи, „градиште“), градац у близини Петровца, градац код Куле.“⁵ Међутим, зачудо да ни Милићевић, ни Каниц, ни Динић не спомињу друга нека села у том крају, па ни Смољинац и његову непосредну околину. Село Смољинац лежи на једној благој узвисини источно од Набрђа и Салаковца и североисточно од Великог и Малог Црнића. Оно је од Салаковца, Великог Црнића и Градца код Божевца удаљено само шест километара, од Набрђа и Малог Црнића седам, од Божевца осам и по, од Калишта десет, а од Куле једанаест километара. Јужније од Смољинца, на споменутих удаљењима, налазе се Градац код Божевца, Божевац, Калиште и Кула. Дакле, и западно и јужно од Смољинца на удаљености од 6—11 километара налази се читав низ трагова античких утврђења и насеља. Међутим, и у атару села Смољинца има трагова античких боравишта. На месту званом Раниковац, 2—3 километра према Малом Градишту, пронађени су темељи неке зграде дужине 10—15 метара са великим и танким циглама, огњиштем и пепелом и другим налазима. У самом центру Смољинца, на месту где се између два последња рата налазила задруга, нађен је ситан бакарни новац, а такав је новац нађен и код садашње цркве, опет у центру Смољинца. На један километар од села, према Шапини, код садашњег вештачког језера званог Змајевац, нађене су велике и танке цигле на простору приближно 200 метара. Можда је занимљиво споменути да се на три километра источно од Смољинца, према Малом Градишту, налази потес Лавице где постоји неко веома старо гробље. Мештани причају да је Смољинац некада био на том месту. Ваља споменути да се прича да се у атару села Баре, око четири и по километра северно од Смољинца, на месту званом Кленар (уз поток истог имена), налазе фрагменти од камена и цигала из ранијих времена, а да таквих истих трагова има и на потесу Догодин (Дагодињ), између села Баре и Касидола, око 4 километра северозападно од Смољинца. Дакле, ако изузмемо ис-

³ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, II, Београд, 1876, 1029—1031.

⁴ F. Kanitz, *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk*, Erster Band, Leipzig, 1904, 211—216.

⁵ М. Динић, *Браничево у средњем веку*. У Пожаревцу, 1958, 9.

точну страну, на којој, осим локалитета Лавице, засад нису пронађени никакви други трагови материјалне културе из ранијих времена, на свим другим правцима око Смољинца таквих трагова има доста, и то, као што смо видели, на удаљености од 4—11 километара. Кад имамо у виду да и у самом атару села Смољинца има таквих остатака, стичемо утисак да би и Смољинац могао доћи у обзир као место или крај на којем се налазио Кинамов Смилис.

Овај осврт на Кинамово казивање као и на географске особености и старине села Смољинца и његове непосредне околине чини се да више иде у прилог претпоставци да је Кинамов Смилис био негде ту, 18—20 километара јужно од старог Браничева, а не код данашњег села Смиловца, удаљеног од тог истог Браничева око 120 километара. Указивање на то да се Смиловац налазио недалеко од Цариградског пута као и упућивање на две градине, једну код Плочника и Јовановца, а другу код села Лешја, источно од Параћина, нема никакве предности над односима села Смољинца према објектима такве врсте у његовој околини. Истиче се да је Смиловац удаљен од Цариградског пута код Јовановца 5 километара (у ствари је удаљен између 6—7 километара). Удаљеност Смољинца од главног пута за Браничево износи пет километара. Удаљеност Смиловца од Градине код Лешја износи у ваздушној линији 9 километара и исто толико од Градине код Јовановца односно код Плочника. Стварне удаљености су нешто веће. Као што смо видели, Смољинац је од неких оближњих римских градаца удаљен највише 6—7 километара. Можда би овим поређењима и мишљењима да Смилис није могао бити тамо где је данас село Смиловац требало додати да се о Смилису није могло и не може расправљати а да се истовремено не каже нешто више и о Петрусу. И поред још увек мале неизвесности око географског положаја Петруса, можемо ипак рећи да би Смилис, кад би био исто што и данашње село Смиловац, био и сувише близу Петруса, те не бисмо смели ни помислити да би на тако малој удаљености могле постојати две области. Додамо ли још да је Смиловац, ако је у оно време и постојао, по свему судећи одувек био безначајно место, то и са те стране посматрано није било никакве основе да постане неко важније војно или управно средиште. Са Петрусом ствари стоје сасвим другачије. О њему има доста доказа да је био од већег значаја. Да је тако, као да нам најбоље могу потврдити стари српски родослови и летописи. Тако летописи Вукомановићев, Магарашевићев, Врхобрезнички и др. под годином 6921—1413. бележе како је Муса потукао деспота Стевана на Врбници и том приликом разрушио Крушевац, Петрус, Сталаћ и Копријан.⁶ Исту такву вест бележи и Бранковићев летопис, али су ипак за проблем Смилиса још интересантније белешке неких домаћих родослова. Тако Пећки родослов, у вези са зидањем манастира

⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд — Ср. Карловци, 1927, 223; вид. и Раде Михаљчић, *Где се налазио град Петрус*, Прилози за КЛИФ, књ. 34, свеска 3—4, Београд, 1968, 264—267.

Раванице, казује ово: „Сзда же и црков велику тако и с градом светому Христа бога нашег взнесенију в Петрусе, на реце глагољемеј Рваница...“⁷, док Студенички родослов ту исту вест доноси са нешто богатијим подацима: „Сзда же и манастир велик в добри гори Кучаине, в стране Петрушцеј, глагољемј Рваница.“⁸ Врло слично ту вест бележи и Цетињски родослов: „Сзда же и манастир в добри чести гори Кучајнскије, в стране Петрушцеј, глагољемј Рваница.“⁹ Читајући ове занимљиве вести, покушајмо одмах да их доведемо у везу са изналагањем положаја Смилиса, односно са претпоставком да је Смилис био тамо где је данас село Смиловац. Пратећи вести наших родослова и летописа, пада нам одмах у очи да они спомињу Сталаћ и Петрус, а о Смилису нема ни речи, а да је било као град или као област постојао још од XII века, налазио би се између Сталаћа и Петруса и било би чудно да је Муса разорио Сталаћ и Петрус, а Смилис не. Друго, кад летописци бележе да је Петрус разорен 1413, без икаквих посебних доказивања можемо тврдити да је постојао и у XIV веку, а сасвим је вероватно да је и нешто старији, што би се макар приближно могло утврдити археолошким материјалом. Треће, да је Петрус као значајан географски објекат, који је служио за оријентисање географских положаја других важних објеката, постојао и у XIV веку, као да нам потврђују и напред наведене белешке наших родослова о подизању манастира Раванице, али, наравно, само у том случају ако је изворна вест настала непосредно или убрзо после зидања Раванице. Али чак ако је та вест забележена и нешто касније, не смета много нашој тврдњи да је Петрус и у XIV веку постојао и био веома значајан. То се види из чињенице која казује да је Петрус својим положајем и својом улогом давао обележје једном прилично пространом подручју и, што је посебно занимљиво, он је то своје обележје задржао готово све до краја XVIII века. Због тога, наша размишљања о географском положају и значају Смилиса не могу никако потиснути наша размишљања и закључке о географском положају и значају Петруса. Напротив, боље сазнање о Петрусу омогућава смелије закључке и о Смилису, поготово ако се при том мисли на Смиловац, југоисточно од Параћина. А ево због чега. Кад родословац каже: „у Петрусу на реци нареченој Рваница“ или „в стране Петрушцеј, глагољемј Рваница“, стичемо одмах утисак да му је ту за објашњење географског положаја Раванице Петрус био и најближи и најважнији оријентир, мада је од могућег положаја Петруса Раваница у ваздушној линији удаљена око 13—14 километара. Састављачи горњих бележака живели су, по свој прилици, далеко од Петруса, па се морамо питати шта су подразумевали под „Петрушком страном“, да ли су хтели рећи нешто слично као, на пример, „на оној страни где је Петрус“, или су под „страном“ подразумевали област, што је врло вероватно, поготово ако има-

⁷ Љ. Стојановић, 90.

⁸ Исто, 91.

⁹ Исто, 91.

мо у виду шта се под Петрусом подразумевало, како се чини, и у доба турске административне поделе и све до XVIII века. Да река Раваница није улазила у састав Петрушке области, тешко да би састављачи три различита родослова манастир Раваницу спомињали у саставу баш те области. Не треба изгубити из вида да су можда родословци користили неки изворни текст, најближи догађају који описују. Ако су, дакле, с правом Раваницу везивали за Петрус, онда Петрушку област можемо замишљати и јужније од вероватног положаја града Петруса, на шта указују, видећемо, каснији спомени Петруса. Ако је у састав Петрушке области улазило подручје између река Грзе, Црнице и Раванице, никакве сметње не би било да још у оно време под Петрушком облашћу рачунамо и подручје између Грзе, Црнице и Јовановачке реке. Удаљености су готово у километар исте. Да је на месту садашњег села Смиловца постојао Смилис, било као утврђени град или као област, било би крајње чудно да га нико не спомене ако се налазио између Сталаћа и Петруса. Дакле, не само непостојање било каквих материјалних трагова у Смиловцу и околини, који би указивали на нека утврђења, јасно говори да положај данашњег Смиловца није никад био од неког значаја за подручје између Јовановачке реке и Грзе и Црнице, већ нас на такав закључак упућују и писани извори из тог периода.

Али, као што је наговештено, да положај садашњег Смиловца није никад имао неки утицај на подручје између споменутих река, па и између Параћина и Ражња, као да потврђује и архивска грађа која се односи на разграничење између Аустрије и Турске по закључењу Пожаревачког мира, јула 1718. године, као и на попис пограничних нахија које су постојале у то време. Описујући, на основу те грађе, поступак и тешкоће које је аустријска комисија имала са турском комисијом при повлачењу границе, Д. Пантелић, завршивши са приказивањем нове границе повучене од ушћа Тимока до села Извора, источно од Параћина, продужава овим речима: „После овога требало је дистрикте Параћинско-петрушки и Ражањски поделити између Параћина и Ражња.“¹⁰ После четири дана нагађања, граница је од брда Самањца повучена између река Крежбиначке и Шупељачке (данас Јовановачке), прелазећи Шупељачку реку при њеном ушћу. Дакле, Смиловац се нигде не спомиње. Не спомиње га ни инжењеријски капетан Епшелвиц, који је био при аустријској комисији и као картограф уносио нову границу на карту. Та је граница ишла одмах јужно од села Плане и преко Калањевца, који сада не постоји, а онда је од Смиловца био удаљен једва око четири километра. Смиловац није на тој карти убиележен. Да је чак и на почетку XVIII века сачувана традиција о значају Петруса и његовом простирању на доста широком подручју, и на оном где је данас Смиловац, говори доста убедљиво један податак у вези са описом појединих дистриката и набраја-

¹⁰ Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН, ХСVI, Београд, 1948, 8.

њем села у њима. Тако се ту каже: „Barakien, Petrus und Raschna haben vorhin von den Petruser, so der Haubtdistrikt dieser dreien gewesen, dependiret“,¹¹ што, по свој прилици, може да значи да су Параћин и Ражањ још и у XVIII веку, у време турске административне поделе, били зависни од Петруса, који је свој значај могао очувати још и из предтурског времена, што смо, уосталом, наслутили и из домаћих средњовековних извора. Као што смо видели, ни на горњем месту нема о Смилису-Смиловцу ни помена.

Кад после ових осврта на старије и новије податке о Петрусу узмемо у обзир да између Грзе и Црнице на северу и Јовановачке реке на југу удаљеност у ваздушној линији износи свега око 14 километара, готово да је сигурно да се на узаном простору као обласно име у средњем веку, па и касније, могло развити само једно, и рекли бисмо да је то име могло бити само Петрус, а не Смилис. Све говори да је још од средњег па све до XVIII века Петрушка област обухватала и положај данашњег села Смиловца. О Смилису као називу било за град или за област нема на овом подручју никаквог трага и готово је сигурно да га на овом подручју не треба ни тражити. У сваком случају, рекли бисмо да нам Кинамов опис догађаја око Браничева и Београда не пружа ни најмање повода да његов Смилис изједначимо са положајем данашњег села Смиловца и да га сматрамо чак и средиштем области. Но ако Смиловцу у поређењу са Смилисом ништа друго не иде у прилог, иде сам назив. Смилис и Смиловац толико слично звуче да су језички несумњиво веома сродни. Основа је и једном и другом Смил. За Смољинац, на жалост, на први поглед то не бисмо могли рећи. Међутим, можда је проблем у томе што ми не знамо да ли је назив одувек био Смољинац или се насеље у давној прошлости звало некако другачије. Тешкоћа је, чини се, у првом реду језичке природе. Оно што поуздано знамо јесте да је у XVIII веку село забележено на аустријским картама као *Smollinze*, *Smollinac* и *Smollinatz*, али ваља додати да је на једној карти из 1718. исто село забележено као *Smolnitza*.¹² Можда је, међутим, још интересантније да је на једној другој аустријској карти из 1725. нешто северније од положаја данашњег Смољинца, приближно на положајима данашњег села Баре и Касидола, убележено једно село као *Samoithevo*, док су тамо где је данас Смољинац убележена два села — V. и M. *Zmolinatz*.¹³ Тако исто стоји и на једној аустријској карти из 1728. године.¹⁴ Међутим, већ на карти из 1738. уместо *Samoithevo* стоји *Somoilevo*, док је Смољинац и овде забеле-

¹¹ Исто, 22.

¹² Charta von dem Königreich Servien... 1718, Kriegsarchiv, Wien, Sign. В IIa 230 (даље: КА).

¹³ Charta von dem Temeswarer Bannat samt denen ihm incorporirten 5 Districten, so zu Königreich Servien gehören (1725), КА В IXa 555. У атапу садашњег села Касидола постоји потес Самосева.

¹⁴ Der Temeswarer Bannat... (1728), КА Е IXa 554.

жен као *Zmolinaz* на месту где се и данас налази.¹⁵ Да се подсетимо да трагови камена и цигала из ранијих векова постоје и код Кленара и Дагодиња, као и између Берања и села Баре, а то је недалеко од положаја на којем је уцртано село Сомоилово. Но за нека даља и продубљенија проучавања проблема Смилиса-Смиловца или Смилиса-Смољинца можда вреди указати на сличне називе на словенском полапском простору. Тако је на речици *Seehals*, јужно од Линебурга, једно исто место забележено са три назива: *Smolovo*, *Smilevo* i *Smolava* (немачки *Schmolau*).¹⁶ То би могло да буде занимљиво и привлачно, јер се у називима као основа за исти локалитет јавља и *Смил* и *Смол*. Али, кад већ спомињемо ове називе, да подсетимо да су забележени на подручју словенских Древана, на левој обали доње Лабе, но ваља одмах додати да је и на подручју полапских Бодрића, на десној обали доње Лабе постојало у средњем веку место *Smilov* и уз њега је још у XI веку било забележено *Smilovo pole*. Осим тога су на истом подручју под годином 808. забележени *Smeldingi*, које историчари најчешће изједначују са Смољанима (*Smolane*), као што и из 890. године забележену жупу *Smeldingon* изједначују са Смољинцима (*Smolinci*). Назива се основом *Smolima* и на територији Љутића. Ово све може да буде интересантно и због нашег Смољинца, поготово кад знамо да један део наших и страних историчара прихвата као поуздано да су се по завршеној сеоби Словена на југ неки Абодрити (Ободрити, Бодрићи) нашли у Банату, углавном ближе Дунаву, и да неке од њих називају Преденецентима сматрајући да се под тим именом подразумевају Браничевци. Ово не бисмо смели одбацити као превише смело тврђење, јер још увек не знамо поуздано где су се све населити Ободрити (Бодрићи), а још мање да ли су са њима дошли и Љутићи и где су се сместили на Балканском полуострву, мада су неки историчари, особито страни, уверени да су са Србима, Хрватима и Бодрићима дошли и неки делови Љутића, што је сасвим вероватно. Кад већ премишљамо како је све могло бити, да додамо још да се као међа села Рукомије спомиње Смилача, а за село Рукомију држи се да је било где је манастир Рукомија, девет километара северно од Пожаревца, што је тако рећи на домаку старог Браничева.

Међутим, тражећи где је био Кинамов Смилис и питајући се смемо ли у разматрање узети и село Смољинац са околином, можда ће бити од користи да погледамо шта Скок у свом *Rječniku* каже под свеславенском и праславенском речју *Smōla*, *Smōla*. Наводећи на почетку разне облике ове речи и дајући потребна објашњења, Скок при крају казује овако: »*Riječ smola* je zaciijelo ie. riječ, premda nema ni baltičkih ni drugih ie. usporednica, jer je

¹⁵ Charte Originale du Bannat de Temeswar divisée dans tous ses districts... , à Vienne 1738, КА В IXc 677. Опширније о Петрусу у чланку: Р. Новаковић, *Петрус — град и област* (у штампи).

¹⁶ Hana Skalova, *Topografická mapa území Obodriců a Veletů-Luticů ve světle místních Imen, Vznik a počátky Slovanů*, V2, Prag, 1964, 18, L'Uchov.

lit. *smala* posuđenica iz poljskog ili ruskog. To može biti i kum. *samala*, s kojom Miklošić uspoređuje praslav. riječ. Tumači se iz ie. jezičkih sredstava. Mladenovu je prijevaj od istog korijena od kojeg i lit. glagol *smilkkti*, *smilkstù*, *smilkyti* — pušiti se < ie.**smel-*njem. *schmelzen* itd. Brückneru je prijevaj kao u luž.-srpskom *smalić*—opaliti u vatri < ie.**smel-*, koje se veže i sa lit. *svilù*, *svilti* — bez plamena gorjeti i njem. *Schwelen*, *Schwalm* < ie.**suel*—gorjeti. Endzelin uspoređuje sa lot. *smels* = *harziges Holzstück, *smel-ains* = harzig.¹⁷

Али, поред свега што је речено поводом наводног града и области Смилис, ваља узети у обзир још нешто што у досадашњим размишљањима о Смилису нико није спомињао. Наиме, будући да је реч о збивањима у XII веку, требало је погледати има ли у српским изворима XII и XIII века нечега што би се могло непосредно или посредно односити на догађаје око Браничева и Смилиса. Овде у првом реду мислимо на Немању и његове синове Стефана Првовенчаног и св. Саву. Ваља видети да ли они као савременици или временски веома блиски догађајима о којима је реч било чиме наговештавају да је у њихово време постојала утврђена област Смилис са градом истог имена.

Према ономе што је мање или више у науци прихваћено о хронологији Немањина живота, рекли бисмо да је Немања у време сукоба код Браничева 1144—1145. године имао преко тридесет година. Као члан владарске породице која је у то време доста зависила од политике византијског цара (тада Манојла), Немања је вероватно био упућен у ратове Византије са непријатељима, па и са Угрима. Срби су се више пута користили невољама Византије у току таквих ратова. На двору, ако га тако можемо назвати, на којем је у то време у Србији, можда у Расу, живео и Немања морало се чути да византијски цар Манојло за рат против Угара утврђује, на домаку Нишке области, још и област Смилис и у њој град истог имена. Ако је та област постојала и била позната и пре рата са Угрима код Браничева, после овог утврђивања морала је бити још познатија, поготово Немањи и његовим савременицима, јер би се налазила недалеко од Топлице и Расине, којима су баш некако у то време, уз дозволу византијског цара, управљали на смену и српски жупани. Они би, у првом реду Немања и његови синови, морали знати шта се дешавало на главном путу од Ниша према Браничеву и Београду. Утврђивање једне области није безначајан догађај. Зато је чудно зашто ту „утврђену“ област, видећемо, ниједан од домаћих извора не спомиње, па чак ни византијски писци који пишу о догађајима у другој половини XII и почетком XIII века између Ниша и Београда, а тих је догађаја у то време било, и то врло значајних, значајнијих од сукоба код Браничева.

¹⁷ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. treća, Zagreb, 1973, 294. Можда неће бити наодмет да се каже да у атару села Смољинца постоји потес Смоница, чији назив Скок изводи из речи *smola*, као и многа друга имена и називе на *smol-* и *smil-*.

Да се, зато, подсетимо шта се у то доба у домаћим изворима спомиње о збивањима дуж десне обале Велике Мораве и Јужне Мораве од Ниша према северу. Као што је познато, после рата око Браничева 1144—1145. године, следећи рат између Византије у Угарске, и то прави рат, вођен је, како се сматра, 1183. године. У овом рату учествује и Немања као савезник угарског краља. Описујући у биографији свога оца резултате овог ратовања, Стефан Првовенчани каже, између осталог, да је Немања заузео и разрушио следеће градове: Средац, Перник, Стоб, Земун (Земли), Велбужд, Житомирски, Скопље, Лешки, Градац, Призрен, „и град славни Ниш, и град Сврљиг, и град Равни, и град Козли. Те градове поруши и до краја темеља их искорени, јер не оста камен на камену који се не поруши. И не подигоше се ни до данас. Земље њихове, и богатство њихово, и славу њихову приложи богатству и слави отачаства свога, и слави велможâ и народа свога“.¹⁸ О овом рату и Немањиним освајањима са усхићењем пишу његови синови Стефан и св. Сава. Они, као што знамо, наводе готово све што је било иоле вредно спомена, па чак и мање значајне градове и области као што су, на пример, Кострц, Дршковина, Реке, Ушка, Загрлата и др.¹⁹ Само Смилис не спомињу, мада би се та „утврђена“ област и град у њој морали налазити баш некако на домаку неких од освојених области. Јер, свакако је упадљиво да се као освојене области спомињу Реке, Ушка и Загрлата, па онда Левач, Белица и Лепеница, а на другом правцу Ниш, Сврљиг, Равни и Козли, док се област Смилис, и то, наводно, „утврђена“, уопште не спомиње мада би се морала налазити баш некако између ових горе споменутих с обе стране Мораве. Није ли, поред онога што је већ речено о стратегији и тактици коју је византијски цар морао применити у сукобу код Браничева, и ово једна појединост више која нас нагони да посумњамо у постојање области Смилис. Та сумња постаје још већа кад знамо да после Кичама ниједан византијски писац који описује догађаје дуж Јужне и Велике Мораве не спомиње ни град ни област Смилис. И, колико је познато, то се име никад више не спомиње, а морало би се споменути, јер да је постојала област тога имена, налазила би се на најпрометнијој балканској саобраћајници, и то на домаку четири значајне раскрснице: Параћин—Честобродица—долина Тимока; Ђићевац—Варварин—Крушевац или Ђићевац—Сталаћ—Крушевац; Алексинац—Соко Бања—долина Тимока и велики саобраћајни чвор код Ниша. Осим тога, ваља знати да ни аустријски официри и војни картографи који су од краја XVII и особито у XVIII веку састављали карте Србије, или су описивали трасу главног војног пута од Београда до Цариграда, нигде на том путу не убележавају назив Смилис, а веома ретко уцртавају село Смиловац, са којим неки доводе у везу „утврђену“ област Смилис. Штавише, и Покорни, који је као аустријски уxo-

¹⁸ М. Вашић, *Старе српске биографије*, Београд, 1924, 41.

¹⁹ Исто, 3; вид. и А. Соловјев, *Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200—1202*, Прилози V, Београд, 1925, 66, 67, 82, 83.

да 1784. године ишао једним споредним путем из Сења за Алексинац и Ниш и описао деоницу тог пута од села Плана до Пардика, каже на једном месту да су се на четврт сата лево од пута (источно) налазила села Скорица, Смиловац и Витошевац, што значи да се Смиловац није налазио ни на том, очигледно споредном, смеру.²⁰ Ова три села била су још удаљенија од главног Цариградског друма, који је ишао дуж Мораве, углавном истом трасом као и савремени пут Параћин—Ражањ. Картографи који су приказивали и описивали Цариградски друм на деоници Параћин—Ражањ именована три села и не уносе у карту. Нема их, на пример, ни на *Charte der Grossen Herr Strasse von Jagodien bis Nissa . . .*, на којој је приказан пут грофа Вирмонта 1719. и 1720. године.²¹ Траса пута између Параћина, Ражња и Ниша још боље се може пратити на *Charte der Grossen Haupt-Strasse von Jagodien bis Constantinopel . . .*, опет у вези са мисијом грофа Вирмонта 1719. године.²² Код граничне ознаке из 1718. године (Пожаревачки мир) један крак тога пута се одвајао, прелази Шупељачку реку (Јовановачку) и поред Белог Брега (*Pilligbrig*) водио за Сталаћ, а други крак је, прешавши Шупељачку реку, водио за Ражањ и даље. Састављач ове карте је уз сваку деоницу исписао и низ имена места. На деоници од Јагодине до Ниша нема Смилевца. По њему, Смиловац се није налазио на Цариградском друму. Очигледно је да већина картографа и путника није знала за село Смиловац. Спомињали су га само они, као на пример Покорни, који су неким случајем пролазили неким споредним путем који је водио недалеко од Смилевца и пролазио западном падином Бабе планине повезујући долину Грзе са долином Шупељачке реке (Јовановачке). Та траса се никад није могла сматрати делом Цариградског друма. Она је била само једна од многих варијаната споредних путева који су били на општем смеру од Београда до Цариграда.

Из свега што је у овом чланку речено произлази да готово никакве основе нема да Кинамов Смилис тражимо на месту данашњег Смилевца. Још мање вероватноће има да под Смилисом подразумевамо мању или већу област јужно од Параћина. Напротив, место код данашњег Смилевца, Кинамов Смилис, треба тражити негде недалеко од Браничева, по свој прилици у пределу данашњег Смољинца. Најзад, разматрајући Кинамово казивање о наведеном догађају, стичемо утисак да су те године борбе између византијске и угарске војске вођене само између Браничева и Велике Мораве, и можда Језаве, а да код Београда није дошло ни до каквог сукоба између зараћених страна.

Остављајући ипак, после свега, другима, позванијим, да процене да ли се Смољинац (можда је нешто старији облик Смолинац или Смолинце тачнији) може језичким путем довести у везу са називом Смилис, да напоменемо још једном да многе поје-

²⁰ Д. Пантелић, *Војно-географски описи Србије пред Кочину крајину од 1783 и 1784 год.*, Споменик LXXXII, Београд, 1936, 32.

²¹ *Kriegsarchiv, Wien, Kartensammlung, sign. В IIIc 6.*

²² Исто, *sign. В IIIc 6—30.*

диношти истакнуте у првом делу овог чланка упућују да Смилис, у сваком случају, ваља тражити негде ближе Браничеву, а чињеница да се у словенском свету за назив истог локалитета јављају облици Smolovo, Smilevo, Smolava и сл. као да указује да је сасвим могуће да су у говору временом настајали различити облици који су у суштини имали исто значење. Ако су Скок, Младенов, Brückner и Endzelin у праву са својим тумачењима, можда бисмо могли рећи да су називи Смилис и Смољинац (Смолинце и сл.) настали као обележје становника чији су преци још у својој предбалканској отаџбини настањивали подручја четинарских шума бавећи се, између осталог, и скупљањем смоле. У сваком случају, не би требало сматрати да је питање Кинамовог Смилиса решено његовим претварањем у „Област Смилис у XII веку“, нити пак тумачење у овом чланку схватити као једино могуће решење. То су само два методолошки из основе различита приступа решавању истог проблема и, према томе, два из основе опречна мишљења о једном занимљивом историјском податку, ништа више.

ROUND AND ABOUT SMILIS

Smilis was mentioned in connexion with the Hungarian-Byzantine battle near Braničevo (1144—45). Describing the battle, the Byzantine historian Joannes Cinnamus says that the Emperor Manuel I Comnenus (1143—80), on hearing that the Byzantine garrison at Braničevo had been surrounded by the Hungarian army, hastened to help, stopped at Smilis and thence sent word to the encircled garrison of his and the army's impending arrival.

As Cinnamus did not specify the exact site of Smilis, and as its location is very important for a better understanding of the course of the battle, historians have endeavoured to establish where exactly was this place where the Emperor halted to draw up his army and prepare it for a decisive attack on the Hungarians at Braničevo. In this search for Smilis various proposals have been put forward; it was however thought most often that it could not have been far from Braničevo. Lately, however, the idea has been mooted that Cinnamu's Smilis stood on the site of the present village of Smilovac, in the valley of the Krčeva river, a tributary of the Jovanovačka river, not far from the Paraćin—Ražanj road.

Cinnamu's description of the battle at Braničevo was thoroughly analysed by Relja Novaković, who, bearing in mind the methods of warfare, the kind of weapons, and the nature of army movements in the period, reached the conclusion that Smilis had to be very near Braničevo, and that only from somewhere in the immediate vicinity could the Emperor have informed the surrounded garrison of his impending arrival. In his search for the exact location of Smilis, the author proceeded from the numerous material remnants from a more distant past. These traces in-

dicare that a number of settlements of different kind, including fortifications, lay southeast of Braničevo. The author's conclusion is that Cinnamus's 'fortified place' of Smilis was probably somewhere near the present village of Smoljinac, whose name is reminiscent of Smilis.

Contrary to the view that the Emperor, while seeking to reach Braničevo as soon as possible, had fortified not only the place of Smilis but a whole area bearing the same name, Novaković holds that this was not the case. According to him, on the way to Braničevo the Emperor stopped at Smilis which was already fortified and suitable for use by an advancing army as a stronghold for the final attack on the Hungarians at Braničevo. Among the reasons against the view that Smilis, both as a fortified place and as an area, was on the site of Smilovac, between Paraćin and Ražanj, Novaković recalls the fact that the area known as Petrus extended wide around Paraćin even in the Middle Ages and that it was occasionally mentioned up to the 18th century. Petrus is mentioned in a number of domestic sources, but only Cinnamus mentions Smilis, and that as a locality of secondary importance.